

«РЕПРЕСУВАТИ НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ НАРКОМА ВНУТРІШНІХ СПРАВ СРСР...»

Найбільш драматичним проявом репресивної політики сталінського тоталітарного режиму, яка торкнулася практично всіх без винятку верств населення, було переслідування членів сімей засуджених громадян. Трагізм ситуації полягав у тому, що кримінальним злочином ставали родинні зв'язки, тобто категорія стосунків, без якої людина не може існувати взагалі.

Система репресивних заходів щодо сімей «членів правотроцькістських шпигунсько-диверсійних організацій, засуджених військовою колегією і військовим трибуналом», була викладена в оперативному наказі Наркома внутрішніх справ СРСР М.Єжова за № 00486 від 15 серпня 1937 р. Виданий у розпал «боротьби з ворогами народу», він став ще одним кроком на шляху набуття репресіями масового і всеохоплюючого характеру. Його зміст визначав, що наклепництво і зрада своїх близьких ставали запорукою особистої безпеки людини і свідчили про прагнення влади виховати нове покоління советського суспільства таким, щоб воно не пам'ятало свого роду, не знало своїх коренів, мало єдине, спільне на всіх минуле, тобто скуті морально-політичною єдністю «будівників світлого майбутнього».

Значну кількість членів «правотроцькістських шпигунсько-диверсійних організацій» становили військовослужбовці Червоної Армії, яких було звинувачено в участі у так званій військово-фашистській змові на чолі із М.Тухачевським та Й.Якіром. Тому саме їхні сім'ї, перш за все, підпали під виконання згаданого наказу. Протиправний і вкрай жорстокий за своїм характером, він і в життя втілювався з численними порушеннями. Обмежений час, що відводився на проведення операції, обумовив конвеєрні засоби її виконання, робив процес слідства суто формальним. Масові арешти почали здійснюватися без урахування вимог підготовчого етапу.

Наказ передбачав попередню ретельну перевірку членів сім'ї, збирання всіляких даних про них. На їх підставі складалися докладні довідки, де зазначалися: прізвище, ім'я та по батькові засудженого голови родини, за які злочини, коли, ким засуджений і якого покарання він зазнав; іменний список складу сім'ї (включаючи всіх осіб, що перебували на утриманні засудженого і проживали разом з ним); докладні дані на кожного члена сім'ї; компрометуючі матеріали на дружину засудженого; характеристики щодо ступеня соціальної небезпечності дітей старших 15-річного віку; відомості про наявність у родині старих батьків, які потребували догляду, тяжко і інфекційно-хворих, дітей, що за своїм фізичним станом вимагали догляду.

Довідки повинні були направлятися на розгляд наркомів внутрішніх справ республік і начальників управлінь НКВД країв і областей. Останні

давали санкцію на арешт дружини «зрадника батьківщини» і визначали засоби стосовно інших родичів, що перебували на утриманні засудженого. Але часто ці довідки стандартної форми заповнювались під час слідства, тобто після арешту обвинувачених. Внаслідок поспішних дій органів НКВД, ув'язнення зазнавали вагітні та тяжко хворі жінки, які не повинні були підлягати такій мірі запобіжних заходів.

Так, 20 січня 1938 р. було заарештовано Валентину Михайлівну Філіну, дружину командира 9-го легкомоторизованого інженерного батальйону Ф.Г.Філіна, репресованого як учасника військово-фашистської змови, їй інкримінувалося недонесення про контрреволюційну діяльність свого чоловіка. До речі, саме це обвинувачення фігурувало у справах, що були заведені у порядку наказу № 00486. 10 лютого 1938 р., через півмісяця після арешту, міра запобіжних заходів щодо В.М.Філіної була змінена на підписку про невиїзд. Акт медичного огляду ув'язненої свідчив про сьомий місяць вагітності жінки. За постановою Особливого відділу Київського особливого військового округу (КОВО) від 31 жовтня 1938 р. слідча справа В.М.Філіної була припинена за недоведеністю обвинувачення.

22 жовтня 1937 р. заарештували хвору на туберкульоз легенів Єлизавету Ісаківну Боброву-Привес — дружину колишнього начальника відділу артилерії КОВО М.М.Боброва, засудженого 9 вересня 1937 р. до вищої міри покарання, їхній шлюб не був офіційно зареєстрований. Рідні сестри заарештованої неодноразово зверталися із заявами та телеграмами на ім'я наркомів внутрішніх справ СРСР та УРСР М.Єжова та І.Леплевського з проханням звільнити її. І лише через чотири місяці, 27 березня 1937 р., за постановою 5-го відділу УГБ НКВД УРСР справу стосовно Бобрової-Привес Є.І. було припинено за недоцільністю проведення слідства. Підставою обраного рішення стала хвороба у тяжкій формі. У 1957 р. Прокурор Київського військового округу скасував згадану постанову. Формулювання мотиву припинення справи було змінено — справа припинена за відсутністю складу злочину.

У масовому порядку зазнавали арештів дружини репресованих військовослужбовців, вирок у справах яких ще не було винесено. Отже, причиною репресування сім'ї слугувало не засудження голови родини, як це передбачалося нормативним документом, а лише сам факт його арешту та проведення слідства. Перебуваючи у в'язниці, жінки змушені були чекати визначення не тільки своєї долі, але й долі своїх близьких.

Так, обґрунтовуючи продовження терміну ведення слідства щодо Рябіної Катерини Олексіївни, дружини начальника Київських курсів удосконалення начскладу запасу О.А.Рябініна, співробітник держбезпеки у постанові зазначав: «відповідно до наказу наркома НКВД СРСР № 00486 справа на Рябініну К.О. може бути завершена після засудження її чоловіка, справа якого слідством не закінчена». Ще двічі слідчий порушував питання про продовження терміну слідства. За вирокком Військової Колегії

Верховного Суду СРСР від 25 вересня 1938 р. Рябінін Олексій Андрійович був засуджений до розстрілу, а 29 жовтня 1938 р. за постановою Особливої наради при НКВД СРСР його дружина, «як соціально небезпечний елемент», була позбавлена права проживання у 15-ти великих містах (Москві, Ленінграді, Києві, Мінську і т.д.) на п'ять років.

Термін слідства за справою Борисенко Марії Василівни, дружини колишнього командира 45-го мехкорпусу А.М.Борисенка, продовжували сім разів внаслідок відсутності даних про засудження її чоловіка. Жінку заарештували вже через місяць після арешту чоловіка — 5 листопада 1937 р. Але вирок у справі Борисенка Антона Миколайовича виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР винесла лише 22 серпня 1938 р. Він був засуджений за I категорією (до вищої міри покарання). А ще через місяць, 23 вересня 1939 р. Особлива нарада при НКВД СРСР визначила міру і термін покарання Марії Василівни — до п'яти років вислання до одного з районів Казахстану.

Іноді завзятість співробітників органів НКВД доходила до абсурду. Дружину начальника ветеринарного відділу КОВО Нуромську Олександрю Миколаївну заарештували 29 жовтня 1937 р., а 22 листопада їй було пред'явлене обвинувачення у тому, що вона приховувала від органів влади «злочини» свого чоловіка. Того ж дня їй повідомили про закінчення слідства за її справою. Між тим, долучена до справи довідка свідчить, що О.К.Нуромський був засуджений Військовою Колегією Верховного Суду СРСР лише 22 грудня 1937 р., тобто через місяць після завершення слідства за справою його дружини. Особлива нарада при НКВД СРСР рішенням від 11 лютого 1938 р. визначила для О.М.Нуромської стандартне, але досить суворе покарання — 8 років виправно-трудових таборів (ВТТ).

Простір для подібних порушень відкривав останній пункт наказу, в якому говорилося: «Надалі усіх жінок викритих зрадників батьківщини, правотроцькістських шпигунів заарештовувати одночасно із чоловіками, керуючись порядком, що встановлюється даним наказом». Закладену у ньому суперечність слідчі розв'язували кожний по-своєму і діяли на свій розсуд. Наркомат внутрішніх справ ще раз продемонстрував юридичну безграмотність, безглузде жонгливання правовими термінами, застосовував виключно формальні підходи до визначення винуватості.

Аналіз великої кількості архівно-слідчих справ репресованих наочно доводить, що у частині розміщення дітей засуджених наказ наркома виконувався неухильно і послідовно. Співробітниками використовувався весь спектр зазначених заходів — від залишення на утриманні родичів до розташування у дитячих будинках і яслах системи Наркоматів освіти і охорони здоров'я. В останньому випадку слідкували, щоб в одну установу не потрапили діти з однієї сім'ї або знайомі між собою.

Син розстріляного у 1937 р. ветеринарного лікаря Київського військового училища зв'язку Іванова Андрія Даниловича і Іванової Рахіль Іванівни,

засудженої до 8 років ув'язнення у виправно-трудових таборах, після арешту матері був направлений до бабусі. Дев'ятирічний хлопчик проживав разом з нею при туберкульозному санаторії біля м. Орехово-Зуєво Московської області.

Діти П.М.Болгарського, начальника бойової підготовки обласної ради Товариства «Осоавіахим», після арешту матері — Болгарської Матрони Никанорівни — залишились на вихованні дідуся і бабусі. У березні 1939 р. їх дочка Євгенія одинадцяти років написала листа на ім'я Першого секретаря ЦК КП(б)У Хрущова, де розповіла про тяжкі умови, в яких вони опинилися, прохала розглянути справу своїх батьків і «повернути хоча б матір». На той час, коли вона старанно виводила літери листа, вже понад рік був розстріляний батько і близько дев'яти місяців перебувала у виправно-трудовому таборі мати.

Внаслідок арешту Лубенець Олени Федорівни, дружини колишнього інспектора Київського військового порту Є.А.Лубенця, якого розстріляли 22 серпня 1938 р., їхні діти потрапили до дитячих будинків: дочка Люба, 14-ти років – у м. Немирів Вінницької області; син Ромуальд, 4-ох років – у м. Мерефа Харківської області. Олену Федорівну звільнили з-під варті 11 грудня 1938 р. у зв'язку з припиненням справи за недоведеністю обвинувачення. Сім'я, хоча й не повна, змогла об'єднатися після дев'яти-місячного розлучення. Але їх шлях до справедливості розтягнувся майже на двадцять років. О.Ф.Лубенець була повністю реабілітована і поновлена у правах 16 січня 1958 р.

Можливість прослідкувати долю людини, яка зазнала дії репресивної машини, та уявити безжалюгідний механізм цього процесу надають саме архівно-слідчі справи. Це є проявом одного з аспектів їх цінності як історичного джерела. Отриманню потрібної інформації у більш повному обсязі сприяє вивчення особливостей формування цих справ на різних етапах проведення репресій. Питанням порядку оформлення справ відводився окремий розділ оперативного наказу № 00486. Вимоги щодо комплектування слідчих матеріалів вирізняють їх із загального масиву архівно-слідчих справ. Своєрідним індикаторним документом є докладна довідка на сім'ю «зрадника батьківщини, члена правотроцькістських шпигунсько-диверсійних організацій», про яку вже згадувалося вище. З неї почалася не одна сімейна драма.

По справі Олександри Костянтинівни Шмідт, дружини дуже відомого тоді комдива Д.А.Шмідта, командира 8-ої мехбригади, ця довідка була складена більш докладно. Окрім обов'язкових даних наводились витяги з протоколів її допитів. О.К.Шмідт заарештували 26 вересня 1937 р. На той час їй було 23 роки. Після арешту чоловіка у липні 1936 р. вона була вимушена залишити навчання в авіаційному інституті і влаштуватися водієм Київської таксі-бази. Під час слідства О.К.Шмідт перебувала у Лук'янівській в'язниці. Дочка, якій не виповнилось й двох років, була відправлена до

батька Олександри Костянтинівни.

За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 16 грудня 1937 р. за ст.ст. 20, 54-1 «а», 54-12 КК УРСР О.К.Шмідт зазнала ув'язнення до виправно-трудового табору терміном на п'ять років. Спочатку вона відбувала покарання у таборі для членів сімей зрадників батьківщини на 26-му кілометрі від Акмолінська (нині — Астана, столиця Казахстану), працювала водієм вантажівки. Згодом її перевели до загального табору, що розташовувався в 45 кілометрах від Караганди. Про цей період свого життя О.К.Шмідт пізніше згадувала: «Особливо тяжко було бачити дітей, які були народжені у таборі. Щоб годувати немовлят, їхніх матерів приводили під конвоєм. Якщо приїжджала комісія, то так званих «доходяг» виводили у поле і клали в рів, щоб ніхто не бачив їхньої одежі — подертих ватяних штанів і чорних від бруду рваних сорочок».

Під час відбування покарання у Карагандинському таборі О.К.Шмідт за постановою Карагандинського обласного суду від 4 липня 1939 р. за ст. 58-10 була засуджена ще на 4 роки позбавлення волі, з приєднанням до невідбутого терміну. Загальний строк її ув'язнення таким чином збільшився до 9 років. Звільнилася вона 27 вересня 1946 р. 23 листопада 1956 р. Військовий трибунал Київського військового округу реабілітував О.К.Шмідт по справі 1937 р., а 30 серпня 1957 р. за постановою Судової колегії по кримінальних справах Верховного суду Казахської РСР вона була реабілітована й по справі 1939 р.

У загальному масиві архівно-слідчих справ характерну особливість має й стандартний склад процесуальних документів. Це стосується насамперед протоколів допитів. Як правило, вони містять лише протокол допиту обвинуваченої. Дуже рідко можна зустріти протоколи допитів свідків, що, у свою чергу, значно обмежує інформаційні можливості справи в цілому. До речі, у протоколах допитів обвинувачених відбився типовий набір запитань: коли познайомились із своїм чоловіком?; коли одружилися?; хто з товаришів чоловіка по службі приходив додому?; підтверджуєте, що знали про контрреволюційну діяльність чоловіка, не повідомили про це органи й тим самим причетні до злочину? Тому і відповіді на них були досить однотипними, відрізняючись, в основному, датами, географічними назвами і прізвищами оточуючих. Виникає враження, що протоколи допитів склалися тільки задля документального оформлення справи, а не для встановлення дійсних фактів.

Формальні підходи до проведення слідства цілком зрозумілі з огляду на те, що злочини обвинувачених були «доведені» задалегідь до їх арештів, а саме – попереднім засудженням сім'янина. Разом з тим деякі протокольні матеріали містять цікаву інформацію, особливо у тих випадках, коли людина, якої вони стосуються, досить відома. Так, наприклад, на запитання слідчого – хто збирався на квартирі у Борисенка Антона Миколайовича, колишнього командира 45-го механізованого корпусу, – його дружина

розповіла, що до них у гості часто приходили член ЦК КП(б)У М.М.Кіллерог, начальник Південно-Західної залізниці А.М.Зорін, письменники Л.Первомайський та Я.Голованівський.

У протоколі допиту Олександри Костянтинівни Шмідт, дружини командира 8-ої окремої механізованої бригади КОВО Шмідта Д.А., розстріляного 20 червня 1937 р., зафіксовано, що їх квартиру відвідували директор Керченського металургійного заводу В.Глинка, літератори І.Бабель і Ю.Олеша. Безумовно, ці факти — лише крихти в інформаційному обсязі щодо згаданих персоналій, але вони дають можливість встановити коло їх спілкування, через розуміння дружніх стосунків з'ясувати окремі мотиви їх поведінки, реконструювати атмосферу взаємин серед інтелігенції у ті роки.

Однією з характерних рис даного корпусу матеріалів є наявність у справах репресованих дружин військовослужбовців копій обвинувальних висновків стосовно їхніх чоловіків. Це сприяє більш повному розкриттю репресивного механізму і підвищує фактологічний рівень цих історичних джерел.

Вагоме місце у складі архівно-слідчих справ посідає комплекс документів про зняття судимості і реабілітацію.

Після відбуття терміну ув'язнення у виправно-трудових таборах і звільнення репресовані зверталися у відповідні органи з проханням зняти судимість. Порушуючи це питання, людина намагалася не тільки відстояти своє добре ім'я, але й прагнула поновити свої громадянські права, повернути втрачений соціальний статус. Це був цілком необхідний крок у пошуку можливості повноцінного життя разом із своїми близькими (що залишилися в живих), без обмежень щодо місць проживання, працевлаштування. Проте за часів Сталіна, коли панувала думка, якщо людина покарана, отже вона винна, це було практично нездійсненним. Тому найчастішою відповіддю на заяви і звернення колишніх в'язнів була відмова.

Для вирішення питання про зняття судимості готувалися докладні довідки стандартної форми, де зазначалися: прізвище, ім'я та по батькові репресованого; назва органу, що визначив міру покарання, дата постанови, термін засудження; фактично відбутий строк; перелік місць роботи репресованого після звільнення; наявність компрометуючих матеріалів і відзнак за трудову діяльність. До того ж, збиралися численні характеристики з місць ув'язнення, службові відгуки після відбуття покарання. Всі ці документи об'єднувалися в окрему справу щодо зняття судимості і направлялися до Особливої наради при НКВД СРСР для розгляду питання. Згодом вони додавалися до архівно-слідчої справи репресованого.

Наведемо деякі приклади. Волкова Есфір Яківна, дружина головного інженера будівельного відділу КОВО М.А.Волкова, засудженого до розстрілу, за постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10 січня 1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР була ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. Не див-

лячись на те, що вона була інвалідом 4-ої групи, вона жодного разу не пропустила роботу, була в числі ударниць. У 1944 і 1945 рр. преміювалася «двотижневим відпочинком». 30 жовтня 1945 р., відбувши строк ув'язнення, Е.Я.Волкова була звільнена, після чого упродовж двох років перебувала у м. Бугуруслані на утриманні брата за станом здоров'я. У 1949 р. вона звернулася з проханням про зняття судимості. За постановою Особливої наради при МДБ від 29 жовтня 1949 р. у цьому їй відмовили. Невдачею завершилася і друга спроба у 1951 р. Лише 3 липня 1956 р. Е.Я.Волкова була реабілітована Військовим трибуналом Київського Військового округу.

За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10 грудня 1937 р. Шперкович Наталія Олексіївна, дружина репресованого начальника хімічної служби пункту протиповітряної оборони м. Києва Р.Ф.Шперковича, була ув'язнена до ВТТ поблизу м. Акмолінська. У 1940 р. її етапували у табір поблизу м. Миколаївська-на-Амурі, у 1943 р. її було звільнено за станом здоров'я. Понад п'ять років вона працювала піаністкою у клубі «Совкузбаслагу». У липні 1948 р. Шперкович Н.О. надіслала до правоохоронних органів заяву, де, посилаючись на значне погіршення самопочуття – прогресуюча вада серця, – прохала зняти з неї судимість і надати можливість пожити із своєю дочкою у м. Дніпропетровську. За постановою Особливої наради при МДБ СРСР від 23 лютого 1949 р. це питання було вирішено негативно. Лише через шість років – 2 квітня 1957 р. Військовий трибунал Київського Військового округу реабілітував Н.О.Шперкович.

Але іноді мали місце й винятки. Так, дружина колишнього начальника бойової підготовки обласної ради «Осоавіахима» П.М.Болгарського — М.Н.Болгарська, відбувши п'ятирічне ув'язнення у таборах «Солікамбуду» звільнилася 19 квітня 1943 р. До закінчення війни вона залишилася працювати у таборі за вільним наймом. За постановою Особливої наради при МДБ СРСР від 6 грудня 1947 р. з неї було знято судимість. Військовий Трибунал КВО від 5 жовтня 1956 р. М.Н.Болгарську повністю реабілітував.

Реабілітаційна частина архівно-слідчих справ цікава насамперед тим, що містить багатий довідковий матеріал. Він опинився у справах внаслідок, з одного боку, численних перевірок фактів попереднього слідства, а з іншого, як результат доповнення інформаційного змісту справ через відсутність обов'язкових документів слідства на його попередній стадії. Крім того, ця частина містить заяви репресованих або їх родичів, які ставали підставою для перегляду справ на предмет реабілітації засуджених. Для дослідників вони мають неабияке значення, оскільки дають можливість уявити, як саме втілювалися у життя слідчі постанови, висновки та вирoki, і як до цього ставилися самі постраждалі.

Так, звертаючись до Голови Президії Верховної Ради СРСР К.Є.Ворошилова, колишній в'язень Е.Я.Волкова так описала свій життєвий шлях: «... 29 жовтня 1937 р. була заарештована і я, як член сім'ї (за чоловіка)

і без усякого суду, після десятимісячних мук у в'язниці, була направлена до табору, де мені повідомили, що засуджена Особливою Народою на 8 років... Чесно і віддано я відпрацювала свій строк, як належить радянській жінці. Повернулась у 1945 р. морально пригнобленою і фізично хворою людиною...

Мені боляче, що мій чоловік — високоморальна і кришталево чиста людина, комуніст з 1918 р. ... до сих пір не реабілітований і я, його дружина, тяжко постраждала невідомо за що, відбула 8 років у таборах, втратила чоловіка, дітей, здоров'я. Але саме найстрашніше у моєму житті не тільки те, що мої останні роки я проводжу безпорадною і без засобів до існування. Жахливо те, що мій чоловік і я постраждали безвинно...

.. У 1935 р. Волков М.А. після закінчення академії ім. Куйбишева був направлений на роботу до Київського військового округу. У Києві залишилися наше скромне майно разом із житловою площею.

Я не можу повернутися у те місто, де мене обманом, під приводом побачення із чоловіком, ізолювали на 8 років.

...Ще раз звертаюсь до Вас з проханням допомогти моєму горю і дати вказівку, по-перше, якнайшвидше переглянути справу мого чоловіка, щоб мене забезпечили маленькою площею і допомогли мені матеріально, що дасть мені можливість дожити кілька років, які мені залишилися...».

Стилістика документа нами збережена без змін, адже в ньому відбито життєвий шлях тисяч людей, що стали жертвами оперативного наказу Наркома Єжова.

Сталінська теорія «загострення класової боротьби» за задумом режимів Великого терору 1937-1938-х рр. мала охопити й сім'ю — «первинний осередок суспільства». Нагнітання атмосфери обопільної недовіри, зрадництва, страху у сімейних відносинах було найцинічнішим витвором радянської тоталітарної системи.

ДРУЖИНИ ЗАСУДЖЕНИХ ОФЦЕРІВ КИЇВСЬКОГО ОСОБЛИВОГО
ВІЙСЬКОВОГО ОКРУГУ, ЩО БУЛИ РЕПРЕСОВАНІ НА ПІДСТАВІ
ОПЕРАТИВНОГО НАКАЗУ НАРКОМА ВНУТРІШНІХ СПРАВ СРСР
М.ЄЖОВА за № 00486.

(за документами архівно-слідчих справ, які зберігаються у Центральному державному архіві громадських об'єднань України)

1. Амеліна Стефанія Болеславівна — дружина начальника Політуправління Київського Особливого військового округу (далі – КОВО), армійського комісара 2-го рангу Амеліна М.П., який 8.09.1937 р. був засуджений до вищої міри покарання (далі – ВМП); 1904 р. народження, уродженка м. Вільно (Литва), полька; жителька м. Києва, працювала у відділі кадрів військторгу. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 2.11.1937 р. за ст.ст. 54-10, 54-12 КК УРСР ув'язнена до виправно-трудового табору (далі – ВТТ) терміном на 8 років. За протестом

військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 17.02.1956 р.

2. Андрейченко Марія Петрівна — дружина співробітника розвідділу КОВО Яковчука Я.С., який 22.09.1937 р. був засуджений до розстрілу; 1907 р. народження, уродженка с. Яри Немирівського р-ну Вінницької обл., українка; жителька м. Києва, працювала секретарем підвідділу середніх шкіл Наркомату освіти. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 21.06.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР вислана до Казахстану терміном на 5 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 6.11.1959 р.

3. Аронет-Воронкова Людмила Миколаївна — дружина начальника штабу корпусу ВУЗ КОВО, комбрига Аронет В.А.; 1902 р. народження, уродженка с. Амур Дніпропетровської обл., росіянка; жителька м. Києва, працювала лаборанткою у «Заготзерні» Київ-елеватора. Обвинувачувалась за ст. 54-12 КК УРСР. За постановою Особливого відділу КОВО від 15.12.1938 р. слідча справа припинена за недоведеністю звинувачення. Перебувала у в'язниці протягом восьми місяців.

4. Бабицька Аустра Петрівна — дружина начальника повітрянодесантної служби 13 авіадесантної бригади Бабицького В.Г., який 16.01.1938 р. був засуджений до ВМП; 1908 р. народження, уродженка м. Риги (Латвія), латишка; жителька м. Бориспіль, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 28.04.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 20.12.1956 р.

5. Березницька Циля Давидівна — дружина головного бухгалтера будівельно-квартирного відділу штабу КОВО Березницького А.Я., який у 1937 р., був засуджений до ВМП; 1896 р. народження, уродженка і жителька м. Києва, єврейка; домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10.01.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10.03.1940 р. справа припинена, з під варти звільнена.

6. Боброва-Привес Єлизавета Ісааківна — дружина начальника відділу артилерії штабу КОВО Боброва М.М., який 8.09.1937 р. був засуджений до ВМП; 1905 р. народження, уродженка м. Житомира, єврейка; жителька м. Києва, домогосподарка. Звинувачувалась за ст.ст. 20, 54-10, 54-12 КК УРСР. За постановою ГУДБ НКВД СРСР від 27.03.1938 р. справа припинена за недоцільністю проведення слідства. Перебувала у в'язниці протягом місяця. За постановою Військового Прокурора КВО від 11.12.1957 р. справа була припинена за відсутністю складу злочину.

7. Богуславська Стелла Григорівна — дружина начальника політвідділу 2 кавкорпусу, полкового комісара Богуславського Л.І., який 9.09.1937 р. був засуджений до ВМП; 1902 р. народження, уродженка м. Лубни, єврейка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою

Особливої наради при НКВД СРСР від 2.11.1937 р. за ст.ст. 54-10, 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ на 8 років. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10.03.1940 р. ув'язнення замінено на заслання до Красноярського краю терміном на 5 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 20.11.1956 р.

8. Болгарська Матрона Никанорівна — дружина начальника бойової підготовки обласної ради «Осоавіахим» Болгарського П.М., який 8.04.1938 р. був засуджений до ВМП; 1907 р. народження, уродженка с. Сидорівки Татарської АРСР, росіянка; жителька м. Києва, працювала кравцем на фабриці ім. Смирнова-Ласточкина. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10.07.1938р. заст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 5 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 5.10.1956 р.

9. Борисенко Марія Василівна — дружина командира 45 мехкорпусу, комдива Борисенка А.М., який 22.08.1938 р. був засуджений до ВМП; 1902 р. народження, уродженка с. Привенського колишньої Кубанської обл., українка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої Наради при НКВС СРСР від 23.09.1939 р. за ст. 54-12 КК УРСР вислана до Казахстану терміном на 5 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим Трибуналом КВО 7.12.1956 р.

10. Булашова Валентина Олександрівна — дружина начальника штабу Дніпровської військової флотилії Булашова В.Д., який 17.10.1937 р. був засуджений до ВМП; 1895 р. народження, уродженка м. Омська, росіянка; жителька м. Києва, працювала помічником інспектора сектора капітального будівництва Облкомбанку. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10.12.1937 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 6.07.1956 р.

11. Бутирська Ніна Олександрівна — дружина начальника штабу КОВО Бутирського В.П., який 2.10.1938 р. був засуджений до ВМП; 1900 р. народження, уродженка м. Уфи; росіянка; жителька м. Києва, домогосподарка. Обвинувачувалась за ст. 54-12 КК УРСР. За постановою Особливого відділу КОВО від 2.12.1938 р. справа була припинена за недоведеністю звинувачення. Перебувала у в'язниці протягом дев'яти місяців.

12. Волкова Есфір Яківна — дружина головного інженера будівельного відділу штабу КОВО, військового інженера 2-го рангу Волкова М.А., який 19.11.1937 р. був засуджений до ВМП; 1898 р. народження, уродженка м. Вітебська, єврейка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10.01.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 3.07.1956р.

13. Долгова Ніна Акимівна — дружина помічника начальника 2

відділення 3 відділу штабу КОВО Долгова П.В., який 20.11.1937 р. був засуджений до ВМП; 1904 р. народження, уродженка с. Щиті (колишньої Гродненської губ.), українка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД УРСР від 16.01.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 7.08.1056 р.

14. Іванова Ганна Дмитрівна — дружина помічника начальника відділення управління автобронетанкових військ КОВО Іванова Ф.І. який 10.04.1938 р. був засуджений до ВМП; 1898 р. народження, уродженка м. Харкова, українка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 28.08.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 5 років.

15. Іванова Марія Іванівна — дружина помічника командира батальйону 135-ої стрілецько-кулеметної бригади Іванова С.Я, який 17.12.1937 р. був засуджений до ВМП; 1900 р. народження, уродженка м. Ленінграда, росіянка; жителька м. Києва, домогосподарка. Обвинувачувалась за ст. 54-12 КК УРСР. За постановою Особливого відділу КОВО від 3.01.1939 р. справа була припинена за недоведеністю звинувачення. Перебувала у в'язниці протягом восьми місяців.

16. Іванова Рахіль Іванівна — дружина ветеринарного лікаря Київського військового училища зв'язку, військлікаря 1-го рангу Іванова А.Д., який 19.11.1937 р. був засуджений до ВМП; 1905 р. народження, уродженка с. Міняєво Московської обл., росіянка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10.01.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим Трибуналом КВО 1.04.1963 р.

17. Іртюга Тамара Олександрівна — дружина авіаінженера КОВО Іртюга П.П., який 9.09.1937 р. був засуджений до ВМП; 1906 р. народження, уродженка м. Харкова, росіянка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 22.11.1937 р. за ст.ст. 20-54-10, 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За постановою УДБ УНКВС по Київській обл. від 11.01.1939 р. справа припинена за недоведеністю інкримінованого злочину.

18. Карєва Надія Іванівна — дружина командира 135 стрілецько-кулеметної бригади, комбрига Карєва Г.С., який 19.10.1937 р. засуджений до ВМП; 1901 р. народження, уродженка м. Москви, росіянка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 22.12.1937 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 26.03.1937 р.

19. Княгницька Олександра Аркадіївна — дружина коменданта Київського укріпленого району Княгницького П.Ю., який 9.09.1937 р. був

засуджений до ВМП; 1888 р. народження, уродженка м. Рибінська, росіянка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 2.11.1937 р. за ст.ст. 54-10, 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 5 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 23.11.1956 р.

20. **Ковалишина Олександра Сидорівна** — дружина начальника політвідділу Київського укріпрайону Ковалишина П.А., який у 1937 р. був засуджений до ВМП; 1910 р. народження, уродженка ст. Знаменка Одеської обл., українка; жителька м. Києва, працювала кресляркою у Київтранспроєкті. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10.07.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 5 років. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 29.09.1939 р. звільнена від відбуття покарання.

21. **Куликовська Ганна Сафонівна** — дружина начальника військових сполучень штабу КОВО Куликовського С.С., який 16.10.1937 р. був засуджений до ВМП; 1897 р. народження, уродженка с. Чарея Чаленицького р-ну Білорусі, росіянка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 22.12.1937 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 23.08.1957 р.

22. **Левай-Оліфер Віра Григорівна** — дружина помічника командира 6-го залізничного полку Левай Г.П., який 13.11.1937 р. був засуджений до ВМП; 1903 р. народження, уродженка м. Києва, українка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 4.01.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 14.02.1940 р. ув'язнення у ВТТ було замінено засланням до Красноярського краю терміном на 5 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим Трибуналом КВО 20.11.1956 р.

23. **Лубенець Олена Федорівна** — дружина інспектора Київського Військового річкового порту, інтенданта 2-го рангу Лубенця Є.А., який 22.08.1938 р. засуджений до ВМП; 1906 р. народження, уродженка м. Геокчай Азербайджанської РСР, росіянка; жителька м. Києва, працювала на швейній фабриці ім. Смирнова-Ласточкина. Обвинувачувалась за ст. 54-12 КК УРСР. За постановою Особливого відділу Дніпровської військової флотилії від 7.12.1938 р. справа була припинена за недоведеністю звинувачення. Перебувала у в'язниці протягом дев'яти місяців. 16.01.1958 р. за постановою помічника військового прокурора КВО справа була припинена за відсутністю складу злочину.

24. **Немировська Марія Абрамівна** — дружина начальника політвідділу 81-ої авіабригади, комбрига Немировського С.Б., який 8.09.1937 р. був засуджений до ВМП; 1903 р. народження, уродженка м. Вятка (Кірова), єврейка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою

Особливої наради при НКВД СРСР від 2.11.1937 р. за ст.ст. 54-10, 54-12 КК УРСР засуджена до 8 років ВТТ. Реабілітована Президією Київського Обласного суду 21.12.1955 р.

25. Никольська Лідія Іванівна — дружина начальника 2-го відділення Управління автобронетанкових військ КОВО Никольського О.В., який 20.11.1937 р. був засуджений до ВМП; 1902 р. народження, уродженка ст. Варенківської колишньої Кубанської обл., росіянка; жителька м. Києва, працювала бухгалтером артвідділу штабу КОВО. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10.01.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За постановою Особливої наради НКВД СРСР від 26.08.1944 р. термін відбуття покарання був зменшений на 1 рік. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 22.05.1956 р.

26. Нуромська Олександра Миколаївна — дружина начальника ветеринарного відділу штабу КОВО Нуромського О.К., який 22.12.1937 р. був засуджений до ВМП; 1897 р. народження, уродженка с. Назакіно колишньої Сибірської губернії, росіянка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 11.02.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 24.02.1956 р.

27. Павловська Анастасія Іванівна — дружина командира 6-го залізничного полку Павловського С.П., який 13.11.1937 р. був засуджений до ВМП; 1906 р. народження, уродженка с. Привілля Оршанської округи, білоруска; жителька м. Києва, навчалась у педінституті. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 4.01.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 23.11.1956 р.

28. Пащенко Марія Михайлівна — дружина помічника начальника відділення 1-го відділу штабу КОВО Пащенко Г.К., який 25.09.1938 р. був засуджений до ВМП; 1905 р. народження, уродженка с. Болотиця Чернігівської обл., українка; жителька м. Києва, домогосподарка. Звинувачувалась за ст. 54-12 КК УРСР. За постановою Особливого відділу КОВО від 31.10.1938 р. справа була припинена за недоведеністю звинувачення. Перебувала у в'язниці протягом семи місяців.

29. Подчуфарова Ольга Михайлівна — дружина начальника штабу КОВО Подчуфарова М.І., який 8.09.1937 р. був засуджений до ВМП; 1900 р. народження, уродженка м. Вержбалова (Литва), білоруска, жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 22.12.1937 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 17.02.1956 р.

30. Пронькіна Тетяна Іванівна — дружина помічника начальника штабу 6-го залізничного полку Пронькіна В.С., який 22.12.1937 р. був засуд-

жений до ВМП; 1912 р. народження, уродженка с. Рубежівки Київської області, українка; жителька ст. Ірпінь Київської обл., домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 22.02.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 2.06.1959 р.

31. Рачинська Ганна Саввівна — дружина начальника пункту протиповітряної оборони м. Києва Рачинського М.І., який 17.10.1936 р. був засуджений до ВМП; 1895 р. народження, уродженка м. Одеси, українка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 16.12.1937 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 22.02.1957 р.

32. Рябініна Катерина Олексіївна — дружина начальника Київських курсів удосконалення начскладу запасу Рябініна О.А., який 26.09.1938 р. був засуджений до ВМП; 1896 р. народження, уродженка м. Єгор'євська Московської обл., росіянка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 29.10.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР була позбавлена права проживання у 13-ти пунктах країни терміном до 5 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 17.01.1958 р.

33. Семенова Олександра Павлівна — дружина заступника начальника Управління прикордонних і внутрішніх військ Семенова П.В., який 13.09.1937 р. був засуджений до ВМП; 1903 р. народження, уродженка м. Києва, українка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 28.10.1937 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 27.04.1956 р.

34. Топор Франя Іванівна — дружина командира батальйону — 29 Київського гарнізону Топор Й.А., який 17.11.1937 р. був засуджений до ВМП; 1903 р. народження, уродженка с. Оскрими колишньої Гродненської губ., полька; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 16.03.1938 р. за ст. 54-12 КК УРСР заслана до Казахстану терміном на 5 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 14.02.1964 р.

35. Торандо Віра Митрофанівна — дружина інспектора Центральної Ради «Осоавіахим» Торандо А.П., який 23.09.1938 р. був засуджений до ВМП; 1908 р. народження, уродженка м. Ауліє-Ата (Казахстан), росіянка; жителька м. Києва, працювала бухгалтером 1 харчторгу Печерського комбінату. Звинувачувалась за ст. 54-12 КК УРСР. За постановою УГБ НКВД УРСР від 25.10.1938 р. справа була припинена за непідтвердженням антирадянської діяльності. Перебувала у в'язниці протягом семи місяців.

36. Філіна Валентина Михайлівна — дружина командира 9-го легкомоторизованого інженерного батальйону, капітана Філіна Ф.П., який

був заарештований 10.12.1937 р.; 1906 р. народження, уродженка м. Києва, українка; жителька м. Києва, домогосподарка. Звинувачувалась за ст. 54-12 КК УРСР. За постановою Особливого відділу КОВО від 31.10.1938 р. справа була припинена за недоведеністю інкримінованого злочину. Перебувала у в'язниці протягом десяти місяців.

37. Шмідт Олександра Костянтинівна — дружина командира 8-ої окремої механізованої бригади КОВО, комдива Шмідта Д.А., який 19.06.1937 р. був засуджений до ВМП; 1914 р. народження, уродженка с. Калмички Воронежської обл., росіянка; жителька м. Києва, працювала водієм Святошинської бази. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 16.12.1937р. за ст.ст. 20, 54-1 «а», 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 5 років. Відбуваючи покарання в Карагандинському таборі, за постановою Карагандинського обласного суду від 4.07.1939 р. за ст. 58-10 засуджена до 4 років позбавлення волі з приєднанням до не-відбутого терміну. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 23.11.1956 р. у справі 1937 р. і Судовою колегією за кримінальними справами Верховного суду Казахської РСР 30.08.1957 р. у справі 1939 р.

38. Шперкович Наталія Олексіївна — дружина начальника хімічної служби пункту протиповітряної оборони м. Києва Шперковича Р.Ф., який 13.11.1937 р. був засуджений до ВМП; 1899 р. народження, уродженка с. Роздори Дніпропетровської обл., українка; жителька м. Києва, домогосподарка. За постановою Особливої наради при НКВД СРСР від 10.12.1937 р. за ст. 54-12 КК УРСР ув'язнена до ВТТ терміном на 8 років. За протестом військового прокурора КВО реабілітована Військовим трибуналом КВО 2.04.1957 р.

Примітки

¹ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К.: Абрис, 1997. — С. 378.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). — Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 32418.

³ Там само. — Спр. 33696.

⁴ Там само. — Спр. 32820.

⁵ Там само. — Спр. 38609.

⁶ Там само. — Спр. 36330.

⁷ Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні... — С. 384.

⁸ ЦДАГО України. — Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 56485.

⁹ Там само. — Спр. 37221. — Арк. 36-36 зв.

¹⁰ Там само. — Спр. 32522

¹¹ Там само. — Спр. 38062. — Арк. 8-9.

¹² Докладніше про це див.: Кокін С.А., Пшенніков О.М. Без строку давності. До 60-річчя «викриття» органами НКВС так званої «військово-фашистської змови в Червоній Армії» // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1997. – № 1/2. – С. 135-168; 1998. – № 1/2.

– С. 135-173.

¹³ Жертвы репрессий. — К.: Юринформ, 1993. — С. 110.

¹⁴ ЦДАГО України — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 38609. — Арк. 12.

¹⁵ Там само. — Спр. 38062. — Арк. 19.

¹⁶ Там само. — Спр. 36484.

¹⁷ Там само. — Спр. 37221.

¹⁸ Там само. — Спр. 36484. — Арк. 31-33.